

Uusi näkökulma suomen paikallissijoihin

PENTTI LEINO, MARJA-LIISA HELASVUO, PETRI LAUERMA, URPO NIKANNE ja TIINA ONIKKI *Suomen kielen paikallissijat konseptuaalisessa semantiikassa. Kieli 5.* Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki 1990. 318 s.

Helsingin yliopistossa on vuodesta 1985 ollut käynnissä suomen kielen sijajärjestelmää selvittelevä tutkimushanke. Tämän Suomen akatemian rahoittaman hankkeen johtajana on professori Pentti Leino. Tutkimusryhmässä mukana ovat olleet myös Marja-Liisa Helasvuo, Petri Lauerma, Urpo Nikanne, Tiina Onikki ja Mari Siirainen. Perusaineistona tutkimuksessa on ollut Suomen Kuvalehdestä koostettu ATK-korpus; muu ai-

Kirjallisuutta

neisto on saatu lähinnä Helsingin Sanomista ja ns. HKV-tekstikorpukselta.

Kirjan esipuheessa Leino luonnehtii nyt ilmestyvää tutkimusraporttia eräänlaiseksi välikatsaukseksi. Toistaiseksi työryhmä on keskittynyt vain paikallissijojen analyysiin, tarkemmin niiden semanttisiin rakenteisiin, eikä niinkään yksityisten sijojen erilaisiin käyttötapoihin. Hankkeen yksi lähtökohta on, että sijataivutus on suomen kielen syntaksin kulmakiviä. Tutkimus lähtee siitä, että sijoilla on itsenäiset merkitykset eikä niiden käyttäytymistä voida ymmärtää, ellei näitä merkityksiä saada kuvatuksi. Toinen mahdollisuus olisi nähdä sijapäätteet yksinomaan pintailmiöinä, joilta itsenäinen merkitys puuttuu. Tällaiseen näkemykseen on päädytty esimerkiksi sijakieliopissa. Tuolloin sijat nähdään pelkästään syntaktisten suhteiden ja kategorioiden formaalisina ilmaisimina.

Leino esittelee edelleen tutkimuksen lähtökohtia ja tehtyjä rajauksia. Paikallissijoja tarkastellaan autonomisen syntaksin lähtökohdista. Syntaksi ja semantiikka käsitellään erikseen autonomisina kielen tasoina. Kielelliselle ilmaukselle on etsittävä sekä syntaktinen kuvaus että semanttinen tulkinta toisistaan riippumatta. Niiden toisiinsäkytkentä tapahtuu erillisen vastaavuussäännösten avulla. Kuvaus nojautuu ensisijaisesti semantiikkaan. Leino huomauttaa, että suomen sijasemantiikasta on varsin niukasti systemaattista tietoa. Paikallissijojen syntaksin tutkijoista Leino mainitsee kuitenkin Paavo Siron ja Alho Alho-niemen. Tutkimusryhmän työn rajaaminen aluksi yksinomaan paikallissijoihin on Leinon mukaan ollut puhtaasti käytännöllinen ratkaisu: tehtävä on tällaisenaankin osoittautunut kyllin vaativaksi. Rajaukseen on vaikuttanut myös Ray S. Jackendoffin konseptuaalisen semantiikan valinta analyysin perustaksi. Kyseinen analyysimalli, jonka Jackendoff esiteli kirjassaan ”Semantics and Cognition” (1983), soveltuu hyvin juuri paikallissijojen käsittelyyn. Leino korostaa, ettei

työryhmä ole mitenkään tiukasti sitoutunut Jackendoffin kuvausmalliin eikä sen pohjana olevaan kieliteoriaan, mutta malli on katsottu kokeilemisen arvoiseksi.

Luvussa 1 Leino pohtii aluksi sijamuotojen tehtäviä. Pohjimmiltaan on kyse siitä, mikä on muodon ja merkityksen suhde kielessä. Syntaksia koskevat teoriat voidaan yksinkertaistaen jakaa autonomisiin ja ikonisiin, joista edellisen valta-asema tämän hetken kielitieteessä on selvä. Autonomisessa syntaksissa merkitykseen liittyvät kysymykset on erotettu syntaksista ja semantiikka on siitä erillinen, tulkitsevan tehtävän omaava komponentti. Ikoninen suuntaus on saanut sijaa syntaksissa vasta 1980-luvulla. Tämän näkemyksen mukaan syntaksi ei ole semantiikasta riippumaton, ja näin ollen semantiikka on otettava täysipainoisena mukaan kielen rakenteen kuvaukseen.

Leino huomauttaa, että suhtautumisen sijoihin ja sijajärjestelmään riippuu olennaisesti siitä, kumpi edellisistä näkemyksistä valitaan, ts. katsotaanko, että sijoilla on itsenäiset merkitykset. Mikäli ikonisen syntaksin mukaisesti näin oletetaan, siirtyy kuvauksen painopiste semantiikan puolelle. Kuvauksessa kunkin sijan eri funktiot pyritään kytkemään yhteen; ei tyydytä pelkästään erilaisten käyttöjen luettelointiin.

Seuraavaksi Leino luo katsauksen sijojen asemaan perinteisessä kieliopissa. Perinteisen näkemyksen mukaan sijoilla on erilaisia käyttöjä – siis erilaisia merkityksiä – ja kieliopin tehtävänä on luetella nämä käytöt tai merkitykset. Tällä tavoin sijoja ovat käsitelleet esimerkiksi E. N. Setälä ja Aarni Penttilä. Tällaista käsittelytapaa Leino vertaa sanakirja-artikkeliin; esimerkiksi sijojen keskinäisiä suhteita ei pyritä pohjia myöten selvittämään.

Leino pohtii myös kysymystä, voidaanko sijoja käsitellä analyttisesti ja etsiä tätä kautta niille merkityksen yhtenäisyyttä. Yksi mahdollisuus olisi osoittaa kullekin sijalle perusmerkitys ja johdtaa siitä muut merkitykset. Esimerkiksi

suomen illatiivin perusmerkitys olisi sen spatiaalinen käyttö. Leino korostaa, ettei tämä ole ainoa lähestymistapa. Omassa analyysissään tutkimusryhmä kuitenkin lähtee paikallissijojen spatiaalisen käytön ensisijaisuudesta.

Toisaalta esimerkiksi Roman Jakobson on torjunut ajatuksen perusmerkityksestä ja tarjoaa sen tilalle sijan ”kokonaismerkityksen” käsitettä. Jakobson katsoo, että tietyn sijan merkitys on osoitettavissa vain suhteessa järjestelmän muiden sijojen merkitykseen ja että kunkin sijamuodon erilaiset käytöt eivät ole toisistaan riippumattomia. Leino tuo esiin myös Jakobsonin käsitysten – erityisesti kokonaismerkityksen ajatuksen – saamaa kritiikkiä, jota Suomessa on esittänyt Paavo Siro. Siron kanta on, että sijoilla on eri yhteyksissä erilaisia merkityksiä. Jakobsonia ovat kritisoineet myös esimerkiksi S.D. Kacnel’son ja Anna Wierzbicka.

Lingvistinen analyysi ei tähän mennessä ole kyennyt kytkemään saman sijan eri käyttötapoja toisiinsa. Sijan yhtenäisyyden jäätyä toistaiseksi tyydyttävästi osoittamatta on oletus sijan merkityksen yhtenäisyydestä hylätty. Äärimillään tämä on johtanut pintasijojen merkityksen kieltäviin näkemyksiin sijakieliopin tapaan. Pintasijojen asemesta huomio on suunnattu syväsjoihin. Ongelmalliseksi on kuitenkin osoittautunut myös näiden syväsjojen määrä ja luonne. Leino esittelee lyhyesti lokalismin ja sijakieliopin perusajatuksia ja siirtyy sitten tarkastelemaan sijojen asemaa transformaatiokieliopissa, jossa sijat ovat jääneet varsin vähälle huomiolle. Vasta Noam Chomskyn Government and Binding -teoria (1981) toi (abstraktin) sijan kuvauksen keskeiseksi osaksi. Ajatuksena on, että sijat määräytyvät syntaktisesti ja ovat tämän vuoksi merkitykseltään tyhjiä.

Seuraavaksi Leino tarkastelee Wierzbickan esittämää sijajärjestelmiä koskevien teorioiden nelijakoa ja ryhmittelee sijateorioita Wierzbickan kategorioihin. Kategoriat eroavat toisistaan lähinnä si-

jojen merkitysten määrän suhteen: sijoilla voidaan katsoa olevan joko vain yksi tai sitten useampia merkityksiä – tai ne voivat olla vailla merkitystä. Mahdollisuus, että sijoilla olisi useita eri merkityksiä, johtaa pohtimaan polysemian ongelmaa. Avainkysymykseksi nousee Leinon mukaan se, millainen ylipäättään on polyseminen kielen yksikkö ja nimenomaan sen semanttinen puoli. Polysemian käsittelyssä on olennaista se, miten polyseemisen kielellisen merkin semanttista puolta käsitellään: millaisia ovat ne luokat, joita kielelliset muodot edustavat. Periaatteessa mahdollisuuksia on kaksi: luokat voidaan käsittää selvärajaisiksi ja täsmällisesti määriteltäviksi (”klassinen kategoria”) tai vaihtoehtoisesti luokkajäsenyys voidaan nähdä asteittaisena, jolloin puhutaan prototyyppisyyteen ja perheyttääläisyyksiin pohjautuvista luokista. Leino katsoo jälkimmäisen näkemyksen avaavan uuden, varteenotettavan keinon lähestyä sijajärjestelmän ongelmia. Leinon työryhmän kuvaus lähtee kuitenkin klassisen kategorian käsityksestä.

Esityksensä lopuksi Leino esittelee ne lähtökohdat, joihin työryhmän kuvausmallikseen valitsema konseptuaalinen semantiikka pohjautuu. Tämän näkemyksen mukaan sijat nähdään grammaattisten suhteiden merkittiminä; päähuomio kiinnittyy nimenomaan noihin suhteisiin. Merkitystä käsitellään syntaksista erillisenä ja sen tavoin automaattisena representaatiotasona. Jackendoffin konseptuaalinen semantiikka pohjautuu Chomskyn standarditeoriaan ja erityisesti leksikalistiseen hypoteesiin (1970). Leino selvittelee Jackendoffin kieliopin rakennetta ja sitä koskevaa universaalia säännöstöä, jonka avulla generoidaan kaikki hyvämuotoiset rakenteet ja vain ne. Jackendoffin pyrkimyksenä on ollut luoda psykologisesti mahdollisimman realistinen semanttinen teoria, minkä vuoksi hän torjuu jyrkästi yleisesti käytetyn totuusehtosemantiikan. Tutkimuskohteena Jackendoffilla on generativistien yleiseen tapaan ihmisen synnynnäi-

Kirjallisuutta

nen kielikyky.

Jackendoffin semantiikassa ovat keskeisessä asemassa ontologiset pääkategoriat, joita ovat mm. ASIA (vastaa karkeasti substantiivia), PAIKKA, VÄYLÄ, TILA ja TAPAHTUMA. Jokainen semanttisen rakenteen konstituentti merkitään jonkin pääkategorian jäseneksi. Nämä kategoriat muodostavat universaalin joukon. Erilaiset asiointilat sijoittuvat erilaisiin semanttisiin kenttiin. Semanttista kenttää voitaisiin luonnehtia eräänlaiseksi kehykseksi, jossa lauseen ilmaisema TAPAHTUMA tai TILA sijaitsee. Perustavin semanttisista kentistä on spatiaalinen; muut kentät ovat sen kanssa analogisia. Semanttisten kenttien määrän Jackendoff jättää avoimeksi. Omassa analyysissään hän käyttää kuutta kenttää (spatiaalinen, temporaalinen, possessiivinen, identifioiva, sirkumstantiaalinen ja eksistentiaalinen kenttä). Jeffrey S. Gruberin temaattisten suhteiden hypoteesin avulla voidaan osoittaa jokaisen semanttisen kentän suhde peruslaatuiseen spatiaaliseen kenttään ja samalla myös muihin kenttiin.

Luvun loppuosa liittyy osin luvun 2 kanssa, jossa Urpo Nikanne esittelee tarkemmin Jackendoffin teoriaa, sen keskeistä käsitteistöä ja kuvausta. Teorian peruskäsitteisiin kuuluvat funktiot, joista Nikanne antaa esimerkkejä. Funktiot voidaan ryhmitellä eri luokkiin; tällaisia funktioryhmiä muodostavat muiden muassa väyläfunktiot (esim. TO, FROM) ja paikkafunktiot (esim. AT, IN, ON, UNDER).

Nikanne vertaa Jackendoffin näkemyksiä aiempaan fennistiseen perinteeseen ja toteaa, että esimerkiksi semanttisen kentän käsite esiintyy tietyllä tapaa jo perinteisissä kieliopeissa. Erityisesti Nikanne löytää yhtäläisyyksiä Jackendoffin teorian ja eräiden Siron ajatusten – ja niitä edelleen kehitelleen Alhoniemen – välillä. Teorian mukaan kukin konseptuaalinen konstituentti kuuluu johonkin konseptuaaliseen kategoriaan. Nämä voidaan jakaa kompleksisiin ja yksinkertaisiin kategorioihin. Näistä

edellisen sisäinen rakenne edellyttää joltain funktiota, jälkimmäisen ei. Yksinkertaisia kategorioita ovat esimerkiksi ASIA, OMINAISUUS, AIKA ja TAPA, kompleksisia esimerkiksi PAIKKA ja VÄYLÄ. Konseptuaalisilla kategorioilla on selvä vastaavuus syntaktisten kategorioiden kanssa.

Nikanne esittelee esimerkein hyvämuotoisuussäännöt, joiden avulla generoidaan kaikki hyvämuotoiset semanttiset rakenteet. Seuraavaksi hän tarkastelee lyhyesti kausatiivisten ilmausten kuvausta sekä vyöhykkeen käsitettä, joka tuo mukanaan uusia rajoituksia rakenteille. Konseptuaaliseen semantiikkaan liittyy myös päättelysääntöjä, jotka osoittavat funktioiden loogisia ominaisuuksia. Tärkeitä osia konseptuaalisessa rakenteessa ovat myös temaattinen kerros ja aikakerros, jotka Nikanne lyhyesti esittelee.

Konseptuaalisessa kielioppimallisessa leksikko on yhteydessä syntaktiseen komponenttiin ja tämä puolestaan fonologiseen komponenttiin ja konseptuaaliseen komponenttiin. Eri komponenttien välillä on olemassa vastaavuussäännöt. Nikanne tarkastelee esityksensä lopuksi joitakin syntaktisen ja konseptuaalisen komponentin välisiä vastaavuussääntöjä.

Luvuissa 3–7 paneudutaan tarkemmin eri semanttisten kenttien ongelmiin ja ominaisuuksiin ja sovelletaan mallia suomen paikallissijajärjestelmän kuvaukseen. Tarkasteltaviksi otetaan yksitellen kaikki ne viisi kenttää, joita Leinon työryhmä kuvauksessaan hyödyntää. Kusakin luvussa on annettu runsaasti esimerkkiaineistoa.

Tärkein semanttisista kentistä on spatiaalinen kenttä, jota paikallissijat ilmentävät esimerkiksi lauseissa *Poika meni kadulle* ja *Poika on kadulla*. Petri Lauerma esittelee luvussa 3 spatiaalisuutta ja sen kuvaamista sekä paikallissijojen spatiaalista käyttöä suomen kielessä. Kenttä on temporaalinen esimerkiksi lauseissa *Kokous siirtyi ensi viikolle* ja *Kokous on ensi viikolla*. Luvussa 4 Petri Lauerma tarkastelee temporaalisen ken-

Kirjallisuutta

tän jäsentymistä ja paikallissijojemme temporaalista käyttöä. Possessiivista kenttää kuvaamaan sopivat esimerkiksi lauseet *Avioerossa poika tuli äidille* ja *Poika on äidillä*. Urpo Nikanne esittelee luvussa 5 possessiivisuuden eri lajeja ja analysoi suomen paikallissijoja possessiivisessa kentässä. Semanttinen kenttä on tyypiltään identifioiva lauseissa *Kokous tuli tylsäksi* ja *Kokous on tylsä*. Marja-Liisa Helasvuo tarkastelee luvussa 6 identifioiville kentille ominaisia funktioita samoin kuin eräitä identifioivaan kenttään ja sen rajaukseen liittyviä erityiskysymyksiä. Sirkumstantiaalista kenttää ilmentävät lauseet *Poika ryhtyi ongelle* ja *Poika on ongella*. Luvussa 7 Tiina Onikki pohtii sirkumstantiaalisen kentän luonnetta ja tarkastelee kenttää tila- ja tapahtumafunktioittain.

Luvussa 8 Petri Lauerma tarkastelee eräitä tutkimuksessa esille tulleita rajankäyntiongelmia ja toistaiseksi kuvauksen ulkopuolelle jääneitä ryhmiä. Yksi ongelma liittyy semanttisten kenttien määrään. Kenttien rajat ovat jo osoittautuneet jossain määrin liukuviksi. Mahdollisena kenttänä Lauerma ottaa esiin eksistentiaalisen kentän, jota Jackendoffkin analyysissään käyttää. Eräs semanttisten kenttien keskinäinen rajankäyntiongelma liittyy ilmauksiin, jotka ovat luonteeltaan samalla kertaa spatiaalisia ja temporaalisia. Esimerkkeiksi tällaisista ilmauksista Lauerma ottaa luonnonolojen ja tilaisuuksien ilmaukset. Rajankäynti spatiaalisen ja possessiivisen kentän välillä ei sekään ole yksiselitteisen selvä. Lauerma antaa myös tätä valottavia esimerkkejä. Hän ottaa tarkasteltavaksi myös mm. aistihavaintoa ilmaisevien verbien kuvaamisen mutkikkouden. Esityksensä lopuksi Lauerma tarkastelee väyläkuvausten ulkopuolelle jääviä ryhmiä, joita ovat esimerkiksi keinon ja tavan samoin kuin aiheen ja syyn ilmaukset.

Tutkimusraportin viimeisessä luvussa Pentti Leino tekee eräänlaista yhteenvedoa työryhmän tähänastisesta tutkimuksesta. Hän huomauttaa, että suo-

men paikallissijajärjestelmää on aiemmin lähestytty lähinnä syntaksin eikä semantiikan kannalta. Tästä huolimatta löytyy selvä liittymäkohta nyt julkaistavan tutkimuksen ja Paavo Siron paikallissijoja koskevan tutkimuksen välillä. Erona Leino mainitsee sen, että kun Siro lähestyy paikallissijoja syntaksin näkökulmasta, Leinon ryhmä tarkastelee sijoja semantiikan kannalta. Leino ottaa esille kolme kosketuskohtaa työryhmän analyysin ja Siron ajatusten välillä. Näitä ovat ensinnäkin suhdesääntö ja sen pohjana oleva kvasipredikaatin käsite, toiseksi erityyppisten verbien ja eri sijojen välinen ”kongruenssi” ja kolmanneksi eri sijasarjojen ilmaiseman relaation luonne.

Lopuksi Leino vertailee kuvausten kattavuutta ja toteaa, että konseptuaalisen semantiikan keinoin kyetään kuvaamaan paikallissijoista osapuilleen sama alue kuin Siron syntaktisen analyysin avulla. Konseptuaalisen semantiikan pohjalta rakennettu kuvaus on kuitenkin joiltain osin osoittautunut kattavammaksi kuin Siron lähestymistapa. Leinon mukaan tähän vaikuttaa kaksi seikkaa. Toinen etu liittyy siihen, että konseptuaalinen semantiikka ei operoi suoraan kielellisillä muodoilla vaan merkityksillä. Toinen etu saavutetaan käyttämällä hienojakoisempaa kuvausvälineistöä, jolloin on mahdollista päästä täsmällisempiin erontekoihin. Kuten Leino huomauttaa, tällä seikalla on myös vaaransa: teorian sisäinen koheesio saattaa löystyä. Kuvausvälineistö onkin pyritty pitämään suhteellisen tiukkana.

Toinen, suurempi vaara liittyy Leinon mukaan kielellisistä muodoista irtautumiseen. Kielellisen muodon ja merkityksen yhdistämisessä vaadittava erillinen vastaavuussäännöstö on monissa tapauksissa verraten yksinkertainen, mutta toisinaan käyttöön joudutaan ottamaan jo melko mutkikkaitakin sääntöjä. Itse vastaavuussäännöstöön on kuvauksessa tähän asti puututtu tuskin ollenkaan. Leino korostaa, että jatkossa on osoitet-

Kirjallisuutta

tava myös se, millaisina syntaktisina konstruktioina konseptuaaliset rakenteet toteutuvat. Näin sijapäätteet kyettäisiin eri yhteyksissä suhteuttamaan eri paikka- tai väyläfunktioihin. Leino viittaa lopuksi työryhmän alkuperäiseen ajatukseen paikallissijajärjestelmästä yhtenä suomen kielen syntaksin kulmakivenä ja toteaa tämän käsityksen vahvistuneen monin tavoin tutkimuksen edetessä.

Leinon ryhmän tutkimusraportille on ominaista kunnioitettava rehellisyys. Kirjoittajat – etenkin Pentti Leino itse – tuovat esiin poikkeuksellisen avoimesti niitä puutteita, joita nyt julkaistavassa väliraportissa vielä on. Tästä kritiikkiä kaihtamattomasta avoimuudesta huokuva itseluottamus saa lukijan vakuuttuneeksi siitä, että Leinon tutkimusryhmällä on vastaisuudessakin paljon annettavaa suomen kielen sijamuotojen tutkimukselle.

MARJA SAANILAHTI